

Multiculturalitatea, lumini și umbre

ADRIAN MARINO

Problema „multiculturalității” este, în același timp, simplă și complicată. Simplă și chiar foarte simplă, dacă precizăm cu claritate sensul cuvintelor și ne eliberăm de prejudecăți ideologice și naționaliste. Complicată, dacă folosim această noțiune în polemici ideologico-șovine interminabile, pe un fond de naționalism etnicist ireductibil. Iar aceasta, orice s-ar spune, corespunde doar mentalității naționaliste tipice secolului 19 și nu sfârșitului de secol 20. O perioadă în care problema integrării europene, și, deci, a determinărilor etnice, a tradițiilor culturale și chiar concepția suveranității naționale suferă transformări, unele importante. N-ar trebui să uităm o clipă, în toate definițiile despre culturalitate, legislația europeană actuală în acest domeniu. Inclusiv articolul 20, paragraful 2, din actuala *Constituție a României*: „dacă există neconcordanță între pactele și tratatele privitoare la drepturile omului, la care România este parte, și legile interne, au prioritate reglementările internaționale”. Este evident că acest principiu se aplică și legilor referitoare la minoritățile naționale și la protecția drepturilor și datorii lor constituționale.

Să ne lămurim, mai întâi, ce se înțelege, în mod riguros, legitim, prin „multiculturalitate”. Ea presupune, în primul rând, recunoașterea, fără nici o rezervă sau limitare, a realității pluralismului și varietății culturale. Pe scurt: a identității culturale a oricăror minorități. În al doilea rând, respingerea categorică a principiului asimilaționismului. În același timp, contestarea prejudecății curente referitoare la superioritatea identității culturale a majorității naționale asupra identității culturale a minorității etnice. Deplina egalitate culturală devine o consecință și o necesitate firească a coexistenței etnice.

Trebuie, în același timp, bine disociat între „multiculturalitate”, care reprezintă o realitate obiectivă, de fapt, și „interculturalitate”, care reprezintă, incontestabil, un pas mai departe. Etnocentrismul este depășit. Se pune accentul pe interdependență, recunoașterea reciprocă de valori, influența și îmbogățirea în dublu sens, depășirea oricărui izolaționism, respectul diferențierilor, cultivarea unui spirit de dialog, comunicare și colaborare între diferitele culturi naționale existente pe teritoriul unui stat. Unii observatori obiectivi din rândurile unor minorități naționale, au făcut, în mod salutar, această distincție strict necesară.¹

Revenind la „multiculturalism”, nu este necesar un foarte acut spirit de observație pentru a reține două interpretări, în parte paralele, în parte contradictorii. Și, orice s-ar spune, aceasta din urmă în opoziție directă cu mentalitatea europeană (inclusiv instituționalizată și legiferată) de la sfârșitul secolului 20. După o accepție — trebuie recunoscut deschis — larg răspândită, „multiculturalismul” este interpretat doar în sens pur defensiv, închis. Dacă s-ar putea, chiar autarhic. Altfel spus, „multiculturalismul” devine un scop în sine, izolaționist, refractar sau ostil — în fapt, dacă nu și declarat — oricăror relații „interculturale” reale. Dacă „multiculturalismul” este gândit de unii doar ca o formă de protecție strict etnică, nu ezităm să declarăm o astfel de interpretare ca perimată, sterilă și la limită, chiar anti-modernă. Ca să nu folosim cuvinte compromise precum „reacționară” sau „șovin-naționalistă”. Sintem primii care s-o recunoaștem și s-o subliniem cu tărie: cultura oricărei specificități etnice trebuie apărată, conservată, stimulată. Dar dacă ne limităm doar la conservarea „naționalistă”, fără nici o altă preocupare, este cazul să amintim că liberalii secolului 19, inclusiv maghiari, considerau naționalitatea doar un simplu „accident etnografic” și nimic mai mult. Supralicitarea, exclusivismul și izolaționismul etnic erau excluse. Este de mirare că unii teoreticieni, inclusiv unguri, inclusiv ideologi, nu-și amintesc și de concepția marelui liberal maghiar L. Kossuth, care a folosit, spre sfârșitul vieții, chiar această formulă: „accident enografic”.² Principiile democratice, liberale, ale drepturilor omului și celelate depășesc, trec cu mult dincolo de aceste „accidente etnografice”. Dogmatizarea și mitizarea lor sînt excluse. Ele sînt, evident, realități incontestabile. Doar că nu putem rămîne la infinit — minoritari sau majoritari — limitați doar la acest stadiu depășit și anchilozat de gândire. Cine este adeptul exclusiv al stadiului naționalist de gândire, în înțelesul strict defensiv, izolaționist, autarhic etc., are toate șansele să alunece spre intoleranță etnică și, cu atît mai grav, spre șovinism. Iar acesta este un izvor de detestabile și periculoase conflicte etnice, oricare le-ar fi motivația. Să nu se supere nimeni, români și maghiari: nu se mai poate gândi, la sfârșitul secolului 20, în termeni naționaliști, uneori exaltați și restrictivi, specifici secolului 19. Atunci această ideologie era fecundă și pozitivă. Azi, ea este depășită și negativă. De ce?

Recunoaștem, din nou, că tradițiile minorităților naționale trebuie respectate și apărate. Dar ne putem limita, la infinit, doar la acest obiectiv strict defensiv? În unele împrejurări, recunoaștem din nou și fără nici o ezitare, că apărarea, chiar energetică, este necesară. Ea este impusă de diferite momente istorice. Tranzitorii. Totuși,

conservarea identității culturale naționale reprezintă, azi, indiscutabil, doar un mijloc și nu un scop unic, definitiv și de neînlocuit. De considerat doar ca un cadru defensiv și nu ca un obiect exclusivist. A te preocupa numai de conservarea etnicului și a ignora sau a te dezinteresa total și de rezultatele creatoare ale dezvoltării libere a culturii minorităților naționale reprezintă o poziție limitată, îngustă, ca să nu spunem retrogradă. Se invocă mereu, și pe drept cuvânt, valorile europene, între care și „individualismul”. Or, acesta, în ordinea culturală, stimulează și impune primatul creației individuale — evident totdeauna de o anume origine și tradiție etnică — asupra valorilor etnice colective, nediferențiate, care ignoră diferențierile și ierarhizările calitative, bine individualizate. Mai mult, și pe drept cuvânt, „conform rețetei liberale general acceptate, conflictele de natură politică generate de separatismul și exclusivismul etnic pot și trebui anihilate în comunitatea politică superioară a națiunii”.³ Recunoașterea și, mai ales, punerea în aplicare a acestui principiu esențial, incontestabil, este plin de consecințe. El se lovește, totuși, de o serie de obstacole. Intrăm într-o zonă unde luciditatea și lipsa, mai ales, a prejudecăților, este extrem de importantă. Chiar decisivă.

Unii raționează astfel: deocamdată să ne apărăm „naționalitatea”. Să lăsăm selecția valorilor pentru mai târziu. Se uită însă faptul că dacă „naționalitatea” trebuie, bineînțeles, apărată și justificată cu toate argumentele legitime, nimic și nimeni nu o apără mai bine decât exponenții săi de valoare. Respectiv, personalitățile naționalității în cauză, spiritele sale cu adevărat creatoare, de prestigiu și deci convingătoare. Un principiu aproape permanent ignorat de o categorie de „naționaliști” (și așa începe, în primul rând cu naționalității și șovinii români, dar nu numai) care folosesc ideea națională doar în vederea unor cariere politico-sociale strict personale. Neavând calități individuale, ci doar foarte multă infatuare și ambiție, ei se proclamă unicii apărători ai inflexibilei „naționalități” („noi sîntem români”, „noi sîntem maghiari”). Fără a dovedi, în realitate, în plus, nici o calitate personală, intrinsecă, profesională. Ca să nu mai vorbim, cultural-creatoare. Această categorie, foarte răspîndită, exploatează politicianist și individualist, „multiculturalismul”, cu o bună doză de ipocrizie și carierism. Nu putem fi de acord, în nici un caz, cu o astfel de interpretare abuzivă, a unui principiu, în esență, cum nu se poate mai legitim și mai generos.

Să luăm un exemplu de cea mai strictă actualitate transilvană. Înmulțirea universităților de stat românești, în diferite centre fără tradiție culturală academică reală. Deși lipsa de cadre, într-adevăr calificate, competente, este cât se poate de evidentă, asistăm la improvizații. La multiplicarea pe bandă rulantă a unor mediocrități evidente. În același timp se pune întrebarea: nu aceeași primejdie pîndește și viitoarele universități maghiare, fie particulare, fie de stat, al cărui principiu și legitimitate nu le punem în nici un caz în discuție. Dacă intelectualitatea română pseudo-„universitară” este adesea improvizată, mediocră, nu aceeași mediocritate pîndește și viitoarele cadre „universitare” maghiare? Este suficientă simpla apartenență etnică pentru a face un *bun* profesor universitar? Evident, nu. Or, această problemă, extrem de reală și acută, este foarte rar adusă în discuție. Fiindcă „deranjează” pe foarte mulți veleitari români sau maghiari, în căutare de poziții sociale cât mai înalte și comode.

O serie de publicații recente se apropie, din fericire, foarte mult, de adevăr. Fie cînd revendică clarificarea conceptuală strict necesară, fie cînd demistifică unele formule aparent moderne. În realitate, la fel de naționaliste precum au fost cele din secolul trecut.

Unii cercetători competenți, cîștigați definitiv cauzei „multiculturalismului”, își pun nu mai puțin întrebarea: „Cîți dintre ei (adeptii acestei concepții — *n.n.*) puteau defini, de fapt, ce înseamnă «multiculturalitate»”.⁴ Respectul și simpatia pentru alteritatea etnică, pentru garantarea „realei egalități a șanselor” este, repetăm, în afară de orice discuție. Doar că spiritul critic nu trebuie să lipsească. Clarificarea noțiunilor de bază reprezintă o necesitate imperioasă în orice împrejurare. Din care cauză, unii universitari maghiari își dau seama, cu luciditate, că nu există, deocamdată, cel puțin pentru toate proiectele universitare în curs, „cadre suficiente”.⁵ Iar în lipsa acestor „cadre”, „multiculturalismul” devine mai curînd un simplu slogan politic, propagandistic. Mai mult. Dacă se dorește, în spirit european, bineînțeles, „mai puțină statalitate și mai multă inițiativă individuală”⁶, de ce acest principiu nu ar fi valabil și în cultură? Inclusiv în domeniul universitar? Dacă elogiem — și pe drept cuvînt — tipul de cultură occidental, care are în centrul său „respectul față de individ mai ales”,⁷ de ce intelectualul, omul de cultură, indiferent de rădăcinile sale istorice și etnice, n-ar trage toate consecințele acestei realități și calități obiective? Căci dilema profundă, esențială, rămîne următoarea: „etnicitate” (colectivă, nediferențiată) sau „individualitate” (diferențiată, calitativă)?

Au deci perfectă dreptate cei ce preconizează o astfel de apreciere și educație începînd încă din școală. Ea trebuie să cultive, în primul rînd, „multiculturalitatea”, „prezentarea comunităților naționale în convergență cu majoritatea”. Nu izolaționismul. Pe bună dreptate se subliniază și faptul — capital la nivelul relațiilor interumane

și interetnice — că o astfel de orientare este necesară „spre a evita crearea complexelor de superioritate, respectiv de inferioritate”.⁸ Oricine privește însă cu realism esența unor conflicte, ajunge inevitabil la această explicație. „Infatuarea” românească, stridentă și agresivă, este egalată de o „infatuare” maghiară, nu mai puțin evidentă și activă. Folosim, după cum se vede, eufemisme, fără a intra în amănunte și a da exemple precise. O etnie nu este superioară altei etnii prin simpla sa existență sau atestare istorică. Dar unii indivizi, aparținând unei etnii, sînt sau pot fi superiori unii altora. Datorită exclusiv unor vocații și calități personale. „Numai personalitatea este bine suprem” (Goethe).

Trebuie renunțat, în același timp, și la ideologizarea (alt eufemism) unor date istorice. Unele discutabile. Se afirmă, de pildă, că tradiția „Europei Centrale” ar fi încă foarte puternică în Transilvania și deci că revenirea la această tradiție ar constitui cea mai bună garanție a prezervării și cultivării „multiculturalității”. Doar că, dacă nimeni nu contestă existența istorică a unei tradiții „central-europene”, aceasta, după decenii de nivelare comunistă, aproape că nu mai există în Transilvania. Ea a devenit, de fapt, un mit istoric și nimic mai mult. Observatori lucizi și fără prejudecăți nu ezită să sublinieze această evidență. Din moștenirea habsburgică „nu a mai rămas aproape nimic concret”.⁹ Forța civilizatoare a vechii „Mitteleurope”¹⁰ este azi — regretabil sau nu — aproape o iluzie.

Dacă lucrurile stau astfel — și ele stau astfel fără îndoială — toate soluțiile propuse pentru protejarea „multiculturalității” Transilvaniei („autonomie”, „federalizare”, „devoluție” etc.) devin, după nu puțini observatori, irealizabile și nerealiste. Mai întâi datorită faptului că nimic nu justifică, în cele mai multe cazuri, superioritatea actuală a acestei provincii asupra restului României, pe care ar scoate-o salutar din „balcanism” și „subdezvoltare” și ar integra-o civilizației și culturii „Europei Centrale”. Nivelarea comunistă a devenit, din nefericire, o tristă realitate. Iar invocarea rezultatului votului din 1996, care ar indica o conștiință civică ardeleană mai ridicată, nu este deloc concludent. Deoarece nu există nici o certitudine că el se va repeta și în anul 2000. Eventualitate puțin probabilă. Există, în plus, și destule spirite șovine românești care fac următorul proces de intenție soluției „devoluției”. Ea s-ar desfășura, într-o astfel de ipoteză polemică, în două etape. În prima, se transferă asupra unui guvern regional, autonomist, ardelean, o parte a atribuțiilor guvernului român central. După modelul recent, de pildă englez, când Scoției i s-a recunoscut un guvern regional și o largă autonomie provincială. Într-o a doua fază (repetăm: pur ipotetică, speculativă), același guvern autonom transilvan ar proceda, tot prin „devoluție”, la o apropiere de o formație federală statală central-europeană. Speculații răuvoitoare, firește. Dar ele exprimă o anume stare de spirit a unor naționaliști români, care combat pe adepții intransigenți ai autonomiei Transilvaniei, definită cu un nou termen, anglo-saxon, „devoluție”. Mai puțin controversat, ca să nu spunem impropriu, precum „autonomie” sau „federalizare”.

Dacă este foarte adevărat că „Europa Centrală” este azi doar o amintire îndepărtată, parțială, fragmentară, întreținută doar de o parte a vechii generații ardeleni sau un mit pur ideologic al unei categorii restrinse de intelectuali, nu este mai puțin adevărat că anumite particularități regionale, totuși există. Pentru un observator al anilor '70, de pildă, când a început procesul ceaușist de strămutare, în Ardeal, a unor mase de moldoveni, pentru „românii din zonă (din Transilvania — *n.n.*)... noțiunea de cetățean român era secundară în raport cu cea de ardelean”.¹¹ Pentru noi înșine, „regățean”, mai precis ieșean, adus de împrejurări pur biografice, după o lungă perioadă de detenție, la Cluj, impresia cea mai puternică a fost de „regionalism”. Mai precis, de „provincialism”. Căci marele și tristul adevăr, riguros istoric, este următorul: Transilvania a fost și a rămas, din nefericire, o „provincie eternă”. Sub habsburgi, apoi în perioada dualismului, Transilvania a fost și a rămas o provincie de graniță, la marginea unui imperiu. Oarecum, în sensul simbolic al fortăreței din *Il deserto dei Tartari* de Dino Buzzati. După Unire, deci după 1918, ea a rămas tot o provincie, centrul de putere deplasându-se la București. Iar provincia — oricare și oriunde ar fi ea — are o serie de particularități negative. Dintre acestea am nota, deocamdată, doar două: 1. existența și superioritatea ierarhiilor și a valorilor strict locale, regionale, asupra celor centrale, naționale; 2. existența, eficacitatea și superioritatea sistemelor sociale locale de relații (legături de familie, clanuri locale, partide de „nepoți” etc.), asupra sistemelor de relații extinse și funcționale la scară națională. „Regățeanul”, mai ales dacă era funcționar, este sau era considerat oarecum, un corp străin, un fel de „străin”. Dacă nu un indezirabil. În orice caz, destul de greu de asimilat, distinct. Delimitat în mod tacit de restul populației transilvane.

În aceste condiții generatoare de controverse, a apărut singura soluție logică, obiectivă și legitimă: nu ideea de autonomie, ci de largă descentralizare administrativă și financiară. Ea a fost formulată cu claritate, încă din 1931, de Romulus Boilă. Idei asemănătoare avea de altfel și Gh. Bariț, încă în 1865. Ea se impune, cu atît mai mult în perioada actuală, ca o alternativă, ca să nu spunem ripostă, la centralismul excesiv al statului actual. Sînt

destule indicii care dovedesc răspîndirea și acceptarea, pe scară largă, a acestei idei. „Descentralizarea și autonomia locală sînt condiții obligatorii ale realizării unui stat democratic, adaptat la cerințele contemporane”.¹² Sau: „un grad de descentralizare a vieții sociale cu cît mai ridicat cu atît mai bine”.¹³ În acest sens se pronunță și *Rezoluția 232 (1992) cu privire la autonomie, minorități, naționalism și Uniunea Europeană*.¹⁴ Consensul pare să se stabilească în jurul acestei soluții: „Rezolvarea problemelor României, inclusiv ale Transilvaniei, nu constă, cel puțin în momentul de față, într-o opțiune federalistă minunată teoretic și imposibilă pragmatic, ci într-un proces de descentralizare reală a administrației”. Cum s-a și observat de altfel: doar descentralizarea reală poate înlocui sistemul centralist, considerat de actuala clasă politică doar ca „pe un fel de armă secretă ce poate asigura continuitatea la putere”. În același timp — aspect deloc neglijabil — soluția federalistă „ar provoca noi probleme, ba chiar și tensiuni și situații explozive, inclusiv prin exploatarea demagogică a subiectului de către partidele și grupările «patriotice»”.¹⁵ Bineînțeles, românești-șovine, în primul rînd.

Opusul centralizării excesive și abuzive nu este federalismul sau „devoluția” (noțiunea n-a pătruns nici pe departe în conștiința politică românească, iar definiția sa rămîne încă aproximativă), ci descentralizarea. O descentralizare aplicată riguros și în mod egal pe întreg teritoriul României: și în Moldova și în Covasna și la Călărași etc. etc. În zona transilvană, „multiculturalitatea” ar fi efectiv realizabilă doar prin descentralizarea administrativă și financiară radicală, la toate nivelele și în toate instituțiile vieții sociale și culturale. Dar în cadrul statului român unitar, efectiv și sistematic descentralizat, cu o largă și consecvent aplicată autonomie locală, respectiv autoadministrație locală. Existența sa — o recunosc și unii maghiari lucizi¹⁶ — nu poate fi însă pusă în discuție, sub nici o formă, în această etapă a istoriei europene. □

NOTE

1. Andrei Roth, *Interculturalitate și multiculturalitate*, în: **Naționalism sau democratism?** (Tîrgu-Mureș, Editura Pro Europa, 1999), p. 241.
2. L. Kossuh, *Souvenirs et Ecrits de mon exil. Période de la guerre d'Italie*. (Paris, Plon, 1880), p. XI (**Avant-Propos**).
3. Gusztáv Molnár, *Problema transilvană*, în **Problema transilvană**, Gabriel Andreescu, Gusztáv Molnár (ed.) (Iași, Polirom, 1999), p. 17, 25.
4. Gabriel Andreescu, *Lentoarea conceptelor, viteza evenimentelor*, în: **Problema transilvană**, p. 196, 197.
5. Andrei Roth, *op. cit.*, p. 266.
6. Gusztáv Molnár, *Problema transilvană în noul context politic*, în: **Problema transilvană**, p. 177.
7. Antonela Capelle-Pogăcean, *Chestiunea transilvană și dimensiunea etnică*, în: **Problema transilvană**, p. 128.
8. Victor Neumann, *Educația inter- și multiculturală prin intermediul manualului de istorie*, în: **Studii istorice româno-maghiare**. Volum editat de Lucian Nastasă (Iași, Fundația Academică „A.D.Xenopol”, 1999), p. 273, 275.
9. Sorin Mitu, *Iluzii și realități transilvane*, în: **Problema transilvană**, p. 76.
10. Cf. Miklós Bakk, *România și Europa Centrală (două compromisuri istorice)*, în: **Problema transilvană**, p. 57.
11. Renate Weber, *Transilvania, evoluție sau devoluție*, în: **Problema transilvană**, p. 99.
12. Sorin Mitu, *op.cit.*, p. 77.
13. Gabriel Andreescu, *De la „problema transilvană” la „problema europeană”*, în: **Problema transilvană**, p. 45.
14. Cf. Renate Weber, *op.cit.*, p. 85.
15. Liviu Antonesei, *Un studiu foarte incitant. Cîteva paranteze la „Problema transilvană”*, în: **Problema transilvană**, p. 138, 139, 142.
16. De ex., Andrei Roth, *op. cit.*, p. 259.

*

Adrian MARINO este doctor în litere, laureat al premiului Herder, membru într-o serie de asociații internaționale de literatură comparată și de critică literară, autor a numeroase lucrări, studii și articole publicate în țară și peste hotare, printre care Opera lui Alexandru Macedonski (1967), Dicționar de idei literare (1973), Carnete europene (1976), Pentru Europa. Integrarea României (1995), Revenirea în Europa (1996).